

ДІАГНОСТИКА ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ. РОБОТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЦЕНТРУ ПРИ ЛІЦЕЇ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ МІСТА ТОРУНЬ (ПОЛЬЩА)

Прийнято вважати, що діагностика дитячої обдарованості – не педагогічна, а психологічна проблема. Але сучасна освітня практика, що вимагає особистісно орієнтованого підходу, змушує розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід’ємну складову цілісного педагогічного процесу. Методичний рівень розгляду проблеми включає в себе розробку діагностичних процедур – методик, що дають змогу ідентифікувати обдарованих, оскільки відомо, що та сама дитина за однією й тією самою психодіагностичною методикою в різних умовах може показувати різні результати.

Більше ніж за сторічну історію розвитку психодіагностики спеціалістами розроблено велику кількість методик оцінювання дитячої обдарованості. До найбільш популярних належать методики діагностики інтелекту Д. Векслера, Дж. Равена, Дж. Гілфорда, Е. Торренса. Методики для педагогів принципово відрізняються від методик для психологів. У більшості випадків вони спрямовані не стільки на кількісну оцінку, скільки на виявлення якісних сторін дитячої обдарованості. Однак, разом ці дві групи діагностичних методик дають змогу досвідченому спеціалісту отримати точні дані про рівень інтелектуального розвитку, творчі здібності дитини, її мотивацію та інші характеристики.

Проблема дитячої діагностики не є новою в науковій проблематиці. Її досліджували як класики наукової думки, так і сучасні науковці. Суттєвий внесок у вирішення цієї проблеми зробили такі польські науковці, як: Г. Василюк-Кус (1971), Т. Левовицький (1977), І. Божим (1979), Д. Наконечна (1998), А. Сековський (1998), М. Тучкова (1990). Оскільки ми розглядаємо роботу польського психолого-педагогічного центру при ліцеї для обдарованих учнів, то для нашої країни буде цікавим аналіз набутого позитивного досвіду проведення діагностики та застосування окремих методів, які можна творчо використати в роботі українських психолого-педагогічних центрів.

Мета статті – висвітлити особливості роботи психолого-педагогічного центру.

Створення відповідних освітніх умов для розвитку обдарованих учнів стало одним з найактуальніших завдань сьогодення. Вперше це питання розглядали на державному рівні в Польщі в 70-х рр. ХХ ст. У цей період у багатьох європейських країнах були вже зроблені значні кроки у вирішенні цієї проблеми, починаючи зі створення спеціальних шкіл для обдарованих учнів та закінчуючи спеціальними навчальними програмами. Польський Закон від 07.09.1991 р. про систему освіти й розпорядження Міністра національної освіти від 27.02.1992 р. (оновлене Міністром національної освіти і спорту у

2001 р.) надали можливість обдарованим учням навчатися за індивідуальними програмами, а розпорядження про застосування інноваційних технологій та проведення експериментів, нові засади оцінювання та класифікації учнів створили обдарованим учням нові умови для розвитку їхніх здібностей. По-перше, стало можливим прискорене закінчення школи в рамках індивідуальної програми навчання; по-друге, поєднання науки на будь-якому етапі з вищою школою; по-третє, отримання оцінок без необхідності бути присутнім на всіх заняттях. Отже, індивідуальні програми складаються з урахуванням здібностей, інтересів та освітніх можливостей учня, а також на підставі висновків спеціалістів цієї галузі [2, с. 125].

Надання учневі можливості навчатися за індивідуальною програмою вимагає позитивної оцінки психолого-педагогічного центру, тобто спеціалістів, що проводять діагностику учнів та несуть відповідальність, оскільки їхні висновки можуть відіграти значну роль у подальшій долі дитини.

Як правило, до психолого-педагогічних центрів звертаються учні початкових та середніх шкіл, гімназій, музичних і спортивних з різними видами здібностей. Більша частина школярів має намір отримати дозвіл на індивідуальне навчання, однак серед них є й такі, хто намагається поєднати шкільне навчання з навчанням у вищих навчальних закладах. Але, як засвідчує практика, основна робота центру зводиться до діагностики учнів, що вступають до школи для обдарованих учнів. Окрім діагностики, спеціалісти центру проводять індивідуальну терапію та заняття в групах, що сприяють розвитку творчості й формуванню міжособистісних відносин.

Щодо психолого-педагогічного критерію, то до центру звертаються учні, котрі вже мають значні досягнення в якійсь сфері, що підкріплюються результатами психологічних тестів. Дитина, котра звертається до центру, показує високий рівень інтелекту, відрізняється високими загальними і спеціальними здібностями, має певні досягнення в одній чи багатьох сферах. Такі показники, на думку польського дослідника А. Сенковського, є головними [4, с. 106].

Отже, психологічне дослідження, спрямоване на виявлення рівня обдарованості дитини, має бути довгостроковим. Якщо діагностика дітей, що вступають до спеціального закладу, має разовий характер і на цій основі робиться висновок про рівень обдарованості дитини, можуть виникнути помилки та неточності, оскільки діагностика, що проводиться з метою відбору, разовою не може бути.

Діагностика, що проводиться в психолого-педагогічному центрі м. Торунь ставить за мету визначити потенційні здібності досліджуваної особи та форму роботи, що буде найсприятливішою в контексті шкільної системи й конкретного навчально-виховного середовища.

Процес діагностики вимагає взяття за основу якоїсь концепції та моделі здібностей. У процесі роботи польського центру застосовується модель Рензуллі – Монкса, яка вважається найефективнішою, оскільки враховує пізнавальні здібності (академічні) та підходить до виявлення таких здібностей:

1. *Високий рівень інтелекту та спеціальні здібності*: швидкий темп навчання; правильне, логічне мислення; розуміння абстрактних понять, багатий словниковий запас і вміння його застосувати; рівень виконання завдань, що випереджають вікові норми; вміння добре організувати вільний час і працю.

2. *Здібності швидко включатися у виконання завдань*: самодіяльність та ініціативність у різних видах діяльності; вміння концентруватися на роботі; присвячення цікавим заняттям більше часу, ніж потрібно; самодіяльність у виборі й реалізації цікавих завдань.

3. *Творчість*: уявлення та фантазія; здатність до висловлювання різних точок зору тощо одного завдання; оригінальні думки, відповіді, рішення; незалежність, слабкий конформізм, здатність до ризику.

Видатні здібності виникають при взаємодії цих трьох сфер. Ця модель враховує взаємозв'язок особистості з навколишнім середовищем: родинним, однолітків, шкільним. У всіх компонентах моделі здібностей Рензуллі — Монкса, а також у взаємодії з оточенням у дитини рівномірно виявляються як інтелектуальні, так і не інтелектуальні якості, такі як: темперамент, самооцінка, ставлення до себе та інших, амбіції, прагнення, власні пріоритети.

Види роботи психолого-педагогічного центру:

1. *Функціональна діагностика*. На підставі доступних методів і діагностичних інструментів працівники центру намагаються визначити актуальний розвиток психічних функцій, індивідуальних особливостей досліджуваного й виробити рекомендації щодо подальшої роботи. Діагностика, як правило, завершується бесідою з учнем, батьками, вчителями, наприкінці видається висновок та подальші рекомендації, що сприятимуть розвитку учня. Робота педагога з обдарованою дитиною молодшого шкільного віку відрізняється від роботи зі старшокласниками, оскільки, як уже доведено практикою, діагностику учня старших класів провести складніше, ніж молодших. Після проведення діагностики діяльність центру не припиняється, його працівники цікавляться подальшою долею дитини та ходом виконання рекомендацій, наданих спеціалістами. Іноді висновки центру не збігаються з результатами шкільних оцінок. Часто трапляється, що обдаровані діти розвиваються негармонійно, а оточення, зокрема родинне, негативно сприймає інформацію про слабкі сторони дитини, тому не залишає їй права на помилку або низькі результати. Науковці дотримуються думки, що навіть позитивні оцінки вказують на слабкі сторони дитини та її проблеми й вимагають обговорення з родиною, яка зацікавлена в наданні допомоги своїй дитині та її подальшому розвитку.

2. *Групова діагностика* проводиться педагогом по групах. Заняття сприяють розвитку творчості й вміння спілкуватися, а також формують у дитини позитивну, реальну самооцінку.

Цікавими для нас є методи для діагностики учнів. При ідентифікації учнів польські педагоги й психологи використовують безліч методів та інструментів, винятком є діти дошкільного віку, оскільки висновки роблять

на основі спостережень і результатів співбесіди з батьками та вихователями, а про видатні здібності свідчить аналіз їх витворів. Постійне спілкування батьків дає змогу спостерігати за поведінкою та діяльністю дитини в різних ситуаціях, відстежувати динаміку розвитку. Прояв спеціальних здібностей, наприклад музичних, танцювально-рухових, пластичних, у більшості випадків ідентифікують родини та вихователі. Саме батьки повинні приділяти особливу увагу першим проявам обдарованості.

Як правило, діагностують дитину тоді, коли вона хоче раніше розпочати шкільну науку. Найчастіше застосовують такі тести: Шкала Векслера, Тести матриць Равена, Загальний кваліфікаційний тест, Діагностика інтелектуальних можливостей А. Матчана і М. Сехановіча, Тест знайомства слів М. Хийновського. Мовний тест “Лексикон” А. Юрковського, Анкета захоплення “З”, Тест явного занепокоєння “Який ти є” Е. Скшипєка, Тест захоплення особистості Мітенекера – Томана, Спроби незакінчених завдань, Тести малюнків творчого мислення, Анкета темпераменту Я. Стрелау й В. Завадського, Анкета темпераменту А. Бусса – Р. Пломіна, спостереження, бесіди з учнем, його батьками, вчителями, аналіз шкільної документації, шкільних та позашкільних досягнень.

Група методів у кожному випадку залежить від проблеми діагностуючого, мети діагностики та віку. Численні дослідження доводять, що легше вивчати інтелектуальну сферу, ніж емоційно-мотиваційну та творчість. Для виявлення інтелектуальних здібностей застосовують, як правило, два тести: Шкалу Векслера та Тест матриць Равена; щодо перевірки лексичного запасу слів – Тест знайомства слів М. Хийновського, Мовний тест “Лексикон” А. Юрковського. Більшість тестів, що ідентифікують інтелектуальні здібності, містить завдання, спрямовані на перевірку конвергентного мислення. Використання різних засобів ускладнює неповний спектр вікових норм [2, с. 129]. Досвід центру суттєво збагатився за рахунок діагностики майбутніх учнів Торунської школи. Плідна співпраця з батьками сприяла створенню листа самооцінки “Який ти є? – Яким би хотів стати?”.

Шкала Векслера. Шкала Векслера дає змогу виміряти рівень інтелекту. До навчання за індивідуальною програмою спеціалісти центру кваліфікують дітей та молодь з рівнем інтелекту 125 та вище у випадку пізнавальних здібностей, а також вище ніж 110 у випадку спеціальних здібностей (музичних чи спортивних). Важливим моментом є спостереження за поведінкою дитини під час виконання тесту, оскільки воно дає можливість побачити стиль і темп праці дитини, імпульсивність, впевненість у собі, характер контакту з дослідником, реакцію на труднощі та поразки. Однак під час проведення тесту спеціалісти центру стикаються з певними труднощами: по-перше, важко застосувати багато методів з огляду на обмаль часу; по-друге, трапляються випадки, коли серед кандидатів до школи є такі, що вже пройшли діагностику в приватних центрах, і це вплинуло на результати висновків спеціалістів [2, с. 130].

Діагностика інтелектуальних можливостей А. Матчака (ДІМ). У 1999 р. замість Шкали Векслера під час діагностики кандидатів до Торун-

ської школи застосовували Діагностику інтелектуальних можливостей А. Матчака. У дослідженні взяло участь 48 учнів 12–13 років. Воно проводилось у групах по сім осіб. Спеціалісти центру мали можливість спостерігати за кожною дитиною. Учні могли працювати у своєму темпі. Однак у ході дослідження учні зіткнулися з певними труднощами. Вони не могли визначити запропоновані об'єкти. Так, наприклад, діти не розпізнали пенал давнього зразка та кахельну піч, оскільки ці речі дитина могла ніколи не бачити у своєму житті, або більшість дітей не знала слово “Ранет” – сорт яблук. Отже, у процесі тестування було зроблено висновок, що швидка зміна цивілізації ускладнює набір тестового матеріалу. Завдання типу “Класи”, що пов'язано з класифікацією, діти виконали за більший відрізок часу і зробили більше помилок, ніж у завданні типу “Повідомлення”. Перевагою ДІМ було те, що ця методика дає цінну інформацію про стиль праці (наприклад, дитина, яка в першому завданні отримала результати на межі від першого до четвертого рівня, після отримання інформації про кількість зроблених помилок, у другому завданні виконувала на дев'ятому та десятому рівнях). Корисним є двоетапне виконання тесту, оскільки дає змогу досліднику спостерігати за однією особою дворазово в подібних умовах й отримати інформацію про зміни в її поведінці [2, с. 131].

Тест матриць Равена (ТМР). Учням середніх шкіл з математичними здібностями пропонуються складні завдання. Вперше вони були запропоновані у 1989 р. шестикласникам – претендентам до Торунської школи для обдарованих учнів. Після виконання тесту “Стандарт” було зроблено висновок, що результати виконання завдань свідчили про високі математичні здібності учнів, тому в подальших дослідженнях тест “Стандарт” було включено.

Результати проведеного тесту показали, що як і ДІМ, так і ТМР виявляють дітей з високою пізнавальною мотивацією в родинному середовищі. Діти, які мешкали в селах, відрізнялися слабкою мотивацією. Існувало дві причини: по-перше, стимуляція середовища впливає на розвиток мислення, згідно з концепцією Піаже (конструкція ДІМ спирається на концепцію інтелекту Ж. Піаже); по-друге, набір тестів дає змогу виявити ще не розкритий у повному обсязі інтелектуальний потенціал досліджуваних.

Тест захопленнь “З”. Тест “З” дає змогу учням розкрити їхні захоплення й інтереси, їхню активність, уміння висловлювати думки, ставити питання (постановка проблем) і відповідати на них. Уміння ставити запитання є одним із найважливіших показників здібностей. Наприклад, завдання “Постав, будь ласка, три запитання на тему, яка тебе найбільше хвилює, про яку ти часто думаєш і хотів би отримати відповідь від компетентної людини”. Найчастіше учнів турбували такі питання: про життя після смерті, межі Всесвіту, екологічні проблеми, (“Чи душа на небі буде мати менталітет дитини, чи дорослої людини?”), контактів з однолітками (“Як здобути симпатію та визнання?”), іноді ставили конкретні запитання (“Хотів (ла) би досконало дізнатися про професію адвоката?”). Іноді були й такі запитання: “Чи мушу я взагалі ставити запитання?, Чому їх має бути саме

три?”. Крім запитань, учні повинні були назвати три книги, які вони прочитали протягом року, і розказати, що нового й цікавого дізналися з книжок. Вибір книжок надав можливість спеціалістам скласти уявлення про захоплення учня. Однак, як засвідчує практика масової школи, останнім часом інтерес до читання учнів, особливо художньої літератури, знижується, оскільки діти віддають перевагу телебаченню та комп'ютеру.

Особистісний тест Е. Міттенекера – В. Томана. Цей тест застосовується для діагностики ліцейської молоді. Він складається зі 120 запитань, що стосуються особистісної сфери, серед яких 94 – захоплення та інтереси. Головні теми: самокритичність, соціальні відносини, екстраверсія, інтроверсія, маніакальність, депресія, любов до природи, інтерес до рукоділля, наукові інтереси, людина в суспільстві та економіці, інтерес до музики, літератури, соціальне визнання. Він дає змогу діагностувати вид і глибину захоплення, а також особистісні якості. Додатком до тесту є Анкета темпераменту Я. Стрелау й В. Завадського, у якій вказано на потреби в активності та стимуляції. Цікавим є той факт, що ці результати підтверджуються в майбутньому спостереженнями вчителя [2, с. 135].

Спроби незакінчених завдань. Як свідчить практика, цей вид тестів придатний для діагностики учнів молодшого шкільного віку. Завдяки цьому тесту учень може висловити своє ставлення до школи, родини, розказати про його відносини з однолітками та товаришами, можна дізнатися про його потреби. Як правило, ця інформація надходить від родини, що свідчить про знання батьків про дитину.

Анкета темпераменту А. Бусса – Р. Пломіна за В. Оніщенко – версія для дітей. Ця анкета надає можливість скласти портрет дитини очима родини та вчителя. Більш детальна інформація надходить тоді, коли анкету заповнюють і мати, і батько. Аналіз результатів засвідчив, що дуже часто в очах батьків діти позбавлені таких якостей, як: злість, страх, незадоволеність, низька активність, слабка потреба в товаришуванні та несмілість. В оцінках батьків діти завжди активніші, ніж в оцінках матерів, і навпаки, в оцінках матерів діти більш емоційні, ніж в оцінках батьків. Щодо “товаришування” кандидати виказували середні результати, що свідчило про добре налагоджені контакти та стосунки між дітьми. Проведення тесту дало змогу скласти портрет зразкового учня: врівноважений, рідко відчуває незадоволення та страх, не надмірно активний, самодостатній у товаришуванні.

Анкета самооцінки “Який ти є? Яким би ти хотів бути?” В. Янас-Ставіковської, М. Щербак. Дуже важливою в діагностиці є самооцінка досліджуваного. Інформація надходить з різних джерел: школи, родини й самого учня. Для учнів старших класів гімназій спеціалістами центру розроблено анкету самооцінки, що включає самооцінку інтелектуальної праці, колегіальні відносини, ставлення до змагань, поразок та успіхів. Діти самі визначають за п'ятибальною шкалою, якими вони є і якими б хотіли стати. Аналіз анкет учнів свідчив, що учні з високими досягненнями мали високу, у деяких випадках навіть завищену, однак не завжди реальну самооцінку.

Основними якостями, які діти бажали б мати, є: жага до змагань, популярність, уміння легше переносити поразки та більше перемагати.

Анкета для батьків. Важливу роль у діагностиці відіграє бесіда з батьками. Вона доповнює знання про позаінтелектуальні аспекти розвитку й функціонування досліджуваного. Батькам ставиться ряд запитань про захоплення дитини (які були, коли з'явилися, як дитина їх виявляє); існування в родині (характер, спосіб впливу на членів родини (співпраця, домінування, маніпулювання)); яку мету ставить собі дитина і як її досягає; ставлення дитини до поразок; як переносить їх; як долає негативні емоції. Дослідники центру намагаються отримати інформацію, починаючи з раннього дитинства (мова, словниковий запас, активність) і закінчуючи шкільними роками (популярність у класі, відносини з однолітками, вчителями, активність у школі, стан здоров'я). У ході бесіди спеціалісти отримують інформацію як про дитину, так і про родину, пізнають про сподівання, які покладаються на неї, що дає спеціалістам змогу зорієнтуватися й визначитися з тим, що є головним для батьків: знання та оцінки дитини, її захоплення, інтерес до читання чи робота з комп'ютером. Іноді батьки приходять до центру удвох, що свідчить про їх бажання, щоб дитина навчалася саме в школі для обдарованих дітей, яка в майбутньому допоможе відкрити й розвинути здібності. Отже, подібні бесіди мають характер не лише запитань та відповідей, а також профілактичний, а в деяких випадках навіть терапевтичний.

Висновки. Отже, на прикладі роботи польського діагностичного психолого-педагогічного центру ми ознайомилися з методами, тестами, що використовуються для ідентифікації здібностей обдарованих учнів. Зазвичай по допомогу звертаються до спеціалістів – психологів та педагогів. Без інформації про загальний рівень психічного розвитку й індивідуальних особливостей обдарованості неможливо правильно побудувати процеси виховання та освіти. Висновки й рекомендації спеціалістів надають дитині можливість раніше розпочати навчання в школі або її закінчити. Безумовно, необхідно прислухатися до їхньої думки, однак не потрібно сприймати як остаточну, що не підлягає перегляду. Спеціалісти, як звичайні люди, можуть помилятися (особливо в прогнозі розвитку). Крім того, інформація, на основі якої робиться оцінка, має бути комплексною, тобто ґрунтуватися на інформації, отриманій з багатьох джерел – від лікарів, психологів, педагогів, самих дітей. І для кожної групи учасників освітнього процесу необхідна своя методика.

Література

1. Савенков А.И. Одаренный ребенок дома и в школе / А.И. Савенков. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 272 с.
2. Janas-Stawikowska B. Identyfikacja i diagnozowanie uzdolnień dzieci i młodzieży w poradni psychologiczno-pedagogicznej. Uwagi o przydatności istniejących metod i własne

rozwiązania // Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań / pod redakcją Andrzej E. Sękowski. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN SA, 2004. – S. 125–140.

3. Kossowska M. Intellegencja, osobowość i osiągnięcia szkolne. – Przegląd Psychologiczny, 2000. – T. 43. – № 1. – S. 81–99.

4. Sękowski A. Wybrane różnice indywidualne a osiągnięcia uczniów zdolnych. – Przegląd Psychologiczny, 1998. – T. 41. – № 112. – S. 105–120.

5. Wasyluk-Kus H. O nauce szkolnej uczniów zdolnych. – Warszawa : PWN, 1971.

ВАЙНОВСЬКА М.К.

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ В ДУХОВНО-ЦІННІСНОМУ КОНТЕКСТІ

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є ставлення до людини як до найвищої соціальної цінності. Реформування освітньої галузі покликане сприяти орієнтації педагогів на засвоєння гуманістичних цінностей та управління ними у своєму житті й професійній діяльності. Досягнення цієї мети залежить від ціннісного сьогодення вчителя. Водночас падіння престижу вчительської праці, матеріальні негаразди педагогів зумовили суттєве зниження уваги вчителя до проблем духовного розвитку.

Сучасна філософія освіти спрямована на виявлення суперечностей у педагогічному процесі, вона приводить науковців до глибокого розуміння унікальності кожного суб'єкта освіти, загальнолюдських цінностей, підштовхує до сприйняття того, що будь-які особистісні й різні типи світогляду, культури, освіти відіграють свою унікальну роль у вирішенні найважливіших проблем сучасного людства; несе ідею про те, що всупереч боротьбі протилежностей виникає потреба вибудовування такої діалогової взаємодії між ними, яка згладить суперечності й приведе до зближення протилежних точок зору [8].

Проблема цінностей особистості – одна з найскладніших і суперечливих філософсько-педагогічних проблем. Видатний давньокитайський філософ Конфуцій (551–479 рр. до н.е.) окреслив вагому людську якість “жень”, що виявляється в рисах високодуховної особистості, як благочинність, доброзичливість, справедливість, вірність. Ці якості формуються протягом усього життя людини й не успадковуються біологічно [15, с. 6].

“Соціальне “Я” людини, яке гармонійно вміщує в суб'єктивній формі сукупність суспільно значущих цінностей, створюється в процесі розвитку її морально-духовної свідомості та самосвідомості. При цьому свідомість забезпечує розвиток ставлень до певних моральних норм, їх особистісного смислу, особистісних властивостей, а самосвідомість забезпечує їх емоційно-ціннісну оцінку, тобто приводить до перетворення їх на відповідні особистісні цінності [2, с. 240–241].

Мета статті – розкрити сутність понять: “цінність”, “особистісна цінність”, “духовна цінність” та висвітлити конкретні підходи до формування ціннісної сфери особистості вчителя в післядипломний період.